

Сигизмунд Кржижановски
**Клуб убица
слова**

Превела
НАДА УЗЕЛАЦ

БУКВАР

1

– Мехури над утопљеником.

– Како?

Троугласти нокат брзим клисандом склизну преко набубрелих књижних хрбата, који су нас гледали с полице за књиге.

Кажем: мехури над утопљеником. Треба само главом у вир и истог часа – дах у мехурићима увис: бубри и распрскава се.

Говорник још једном осмотри низ немих књига, збијених дуж зида.

– Рећи ћете – и мехур може собом да ухвати сунце, плаветнило неба, зелено њихање обале. Нека је тако. Али оном ко је већ устима ка дну: да ли је то потребно?

И изненада, као да је налетео на неку реч, он устаде и обухвативши прстима лактове, забачене иза леђа, поче да корача од полице ка прозору и назад, тек покаткад испитујући моје очи својима.

– Да, запамтите, пријатељу: ако полица у библиотеци има једну књигу више – то је због тога што је у животу један човек мање. И уколико већ морам да бирам између полице и света, дајем

предност свету. Мехури на сунце – а ја на дно? Не, хвала лепо.

– Та, ви сте – покушах снебивљиво да се не сложим – та, ви сте толико књига дали људима. Сви смо ми навикли да читамо ваше...

– Дао сам. Али не дајем. Ево већ две године: ни једно једино слово.

– Ви, како се пише и како се прича, припрема-те нешто ново и велико.

Имао је навику да не слуша до краја.

– Да ли је велико – не знам. Ново – јесте. Али они који о томе пишу и говоре – ја то врло добро знам – неће добити од мене ни један једини штампарски знак. Разумете?

Мој изглед, очигледно, није показивао да разумем. Поколебавши се на трен, он одједном приђе својој празној фотељи, примаче је к мени, седе, готово колено уз колено и испитивачки ми се загледа у лице. Секунде су се мучно отегле у ћутању.

Погледом је тражио нешто у мени, као кад неко у соби тражи ствар коју је заборавио. Нагло устадох.

– Суботом су ваше вечери – приметих – увек заузете. Дан је на измаку. Одлазим.

Снажни прсти, обавијени око мог лакта, нису ми допуштали да устанем: – То је истина. Своје суботе, ја... то јест, ми закључавамо за људе. Али данас ћу вам показати њу: суботу. Останите. Међутим, то што ћу вам показати захтева извештај увод. Док смо још сами – укратко ћу вам изложити. Тешко да вам је познато да сам у младости прошао школу немаштине. Први рукописи односили су ми последње бакрењаке на повезивање у банде-

ролу и стално су се враћали назад, у фиоке стола – поцепани, умашћени и изударани печатима. Поред стола, који је служио као гробље идеја, у мојој соби налазили су се: кревет, сто и полица за књиге – с четири дуге даске, које су се угнуте под теретом књига, пружале дуж читавог зида. Пећ је, обично, била без дрва, а ја без хране. Али према књигама сам се односио готово религиозно, као што се други односе према иконама: да их продам... та мисао ми није била ни на крај памети, све док, све док... је један телеграм није изнудио: „Суботу мајка преминула. Присуство обавезно. Дођите.“ Телеграм се на моје књиге обрушио ујутро; увече су полице биле празне а своју библиотеку, која се претворила у неколико новчаница, могао сам да гурнем у бочни џеп. Смрт оне која ти је даровала живот – то је веома озбиљно. Увек и за сваког то је: као да вам се црни клин забије у живот. Одсутан за време сахране, вратио сам се назад – преваливши хиљаду врста – на праг свог убогог стана. На дан путовања искључио сам се из околности – тек сад ме погоди приказ празних полица за књиге и обузе ми мисли. Сећам се, пошто сам се скинуо, сео сам за сто и окренуо се лицем према празнини окаченој на четири црне даске. Иако је терет књига с дасака био уклоњен, оне још нису исправиле своја улегнућа, као да их је празнина притискала одозго надоле. Покушао сам да скренем поглед на нешто друго, али – као што сам већ рекао – у соби су се налазиле само: полице и кревет. Скинуо сам се и легао, настојећи да сном одагнам депресију. Не; осећање, које се тек накратко примирило, прену ме из сна; лежао сам, лицем окренут полицама и видео како

месечев одблесак, титрајући, клизи по огољеним даскама полице. Изгледало је као да се некакав једва приметан живот – бојажљиво се помаљајући – рађа тамо, у бескњижју.

Наравно, све је то била игра нерава, напетих преко сваке мере и када је јутро попустило стисак, смирено сам осмотрио празне провалије полица, обасјане сунцем, сео за сто и прихватио се уобичајеног посла. Затребао ми је извештај податак: лева рука, механичким покретом, посегнула је ка хрбатима књига: уместо њих – ваздух. Опет и опет. Зловољно сам пиљио у бескњижје, преплављено честицама сунчеве светлости, настојећи да се присетим и угледам страницу и ред који су ми потребни. Али замишљена слова у замишљеним корицама трзала су се у једну па у другу страну и уместо реда који ми је био потребан, појављивало се шаренило расутих речи, као да се ред кидао и цепао на десетине варијанти. Одабрао сам једну и опрезно је унео у свој текст.

Предвече, одмарајући се од рада, волео сам да, испружен на кревету, с тешком Сервантесовом књигом у рукама, прелећем погледом из епизоде у епизоду. Књиге није било; добро се сећам – стајала је у левом углу полице, својом црном кожом са жутиим металним штитницима на угловима приљубљена уз црвени сафијан Калдероновог аутосакрамента. Склопивши очи, покушао сам да је замислим овде, поред себе – између длана и ока (овако се они које су њихови љубљени оставили и даље с њима срећу – помоћу стиснутих капака и усредсређене воље). Успео сам. У мислима сам окренуо страницу, другу; затим сећање испусти сло-

ва – измешала су се и ишчезла ми пред очима. Покушао сам да их позовем да се врате: неке речи су се враћале, неке нису; тад сам и почео да попуњавам белине, да у међуречје убацујем своје речи. Кад бих, уморан од ове игре, отворио очи, у соби је увелико владала ноћ, тешком тамом испуњавајући сваки кутак собе и полица.

У то време имао сам много слободног времена и све чешће сам се играо с празнином мојих обескњижених полица. Из дана у дан обрастале су оне фантазмима, сачињеним од слова. Нисам имао новца, а ни воље да слова тражим по књижарама или антикварницама. Извлачио сам из себе читаве хрпе – слова, речи, реченица; узимао бих своје замисли, у мислима их штампао, илустровао, стављао их у омоте брижљиво осмишљених корица и уредно стављао замисао до замисли, фантазам до фантазма, испуњавајући покорну празнину, која је примала на своје црне дрвене даске све што сам јој давао. А једном, када је некакав случајан гост, који је дошао да ми врати позајмљену књигу, хтео да је стави на полицу, зауставио сам га:

– Заузето је.

Мој гост био је сиромаш попут мене: знао је да је право на особењаштво једино право полугладних песника... Мирно ме одмеривши погледом, ставио је књигу на сто и упитао да ли сам спреман да саслушам његову поему.

Затворивши за њим и за поемом врата, истог трена постарао сам се да књигу склоним што даље: вулгарна златна слова на надутим корицама реметила су машту, која тек што се разиграла.

Упоредо сам наставио да радим и на рукописима. Нови свежањ, који сам послао на старе адресе, на моје најискреније чуђење, није се вратио: дела су примили и објавили. Дакле: оно чему нису могле да ме науче књиге од папира и боје, остварено је уз помоћ три кубна метра ваздуха. Сад сам знао шта да радим: једну по једну, узимао сам своје замишљене књиге, фантазме, који су испуњавали празнине између четири црне даске на старој полици за књиге, и замочивши њихова невидљива слова у најобичније мастило, претварао их у рукописе, а рукописе – у новац. И постепено – из године у годину – моје име се надимало, новца је било све више, али моја библиотека фантазама лагано се исцрпљивала: празнину својих полица трошио сам пребрзо и несмотрено, њихова празнина, рекао бих, постајала је још раздражљивија, претварајући се у најобичнији ваздух.

Сад је, као што видите, моја убога собица прерасла у солидно намештен стан. Тик до ислужене, старе полице за књиге, чију сам радом истрошену празнину поново затрпао товаром књига, сместили су се широки, застакљени ормани – ево ови. Инерција је радила за мене: моје име доносило ми је нове и нове хонораре. Али ја сам знао: пре или касније, продата празнина ће се осветити. Писци су, у суштини, професионални укротитељи речи, и да су речи, које се нижу у реду, жива створења, вероватно би се бојале прореза на перу и мрзеле га, као што укроћене звери мрзе бич, замахнут над њима. Или још тачније. Да ли сте чули за изразу такозваног астрагана? Добављачи овакве робе имају особену терминологију: пошто на довитљив

начин докуче шару и увојке на кожи нерођеног јагњета, и пошто сачекају да се увојци испреплету на потребан начин, нерођено убијају – и пре него што се родило: то они зову „утврдити шару“. И ми смо такви – у односу на замисли: ловци и убице.

Ја, наравно, ни тад нисам био наиван и знао сам да се преображавам у професионалног убицу замисли. Али шта сам могао да учиним? Око мене су били испружени дланови. Бацао сам у њих слова у прегрштима. А они су тражили све више и више. Пијан од мастила, био сам спреман да – по сваку цену – форсирам увек нове теме. Искрпљена машта више их није производила: ниједну једину. Тад сам и одлучио да је вештачки пробудим, пребегавши старом, опробаном средству. Наредио сам да се у стану испразни једна соба... Али хајдемо, биће једноставније да вам то и покажем.

Он устаде. Ја за њим. Прођосмо кроз читаву анфиладу соба. Врата, још једна врата, ходник – одвео ме је он до закључаних врата, заклоњених иза тешких застора (у боји зида). Зачуло се шкљоцање кључа, затим – прекидач. Нашао сам се у квадратној соби; у њеном дну, насупрот врата, стајао је камин; поред камина седам тешких, изрезбарених фотеља у полукругу; дуж зидова, пресвучених сућном загасите боје, низови црних потпуно празних полица за књиге. Гвоздене машице, с ручицом ослоњеном о решетку камина. И то је све. Преко тепиха без шара, који је пригушивао кораке, пришли смо полукругу од фотеља. Домаћин показа руком:

– Изволите, седите. Чудите се зашто их је седам? У почетку, овде је била само једна фотеља. До-

лазио бих овамо да разговарам с празнином полица за књиге. Од тих црних дрвених каверни тражио сам тему. Стрпљиво, свако вече, затварао бих се овде заједно с тишином и празнином и чекао. Блистајући црним сјајем, мртве и туђе, нису хтеле да одговоре. И ја, који сам од себе направио професионалног укротитеља речи, враћао сам се својој мастионици. Управо у то време ближио се рок за предају два-три књижевна текста – нисам имао одакле да пишем.

О, како су ми у то време били мрски сви они људи, који су ножевима за расецање отварали свежу нутрину часописа, који су десетинама хиљада очију опкољавали моје истрошено и сатрвено име. Пада ми на памет – баш овог тренутка – безначајан случај: улица, на смрзнутом плочнику малишан који узвикује, нудећи слова за каљаче¹; и истог трена помисао: па и његовим и мојим словима – иста је судбина: „под ђонове“.

Да, осећао сам да смо и ја и моја књижевност згажени и обесмишљени, и да ми болест није притекла у помоћ, тешко да би све на добро изашло. Изненадна и озбиљна, болест ме је на дуже време удаљила од писања; моје несвесно се одморило, добило на времену и окрепило. И сећам се, када сам, још физички слаб и напола укључен у свет, после дугог одмора отворио врата ове мрачне собе, и с муком дошао ево до ове фотеље и још једном одмерио празнину овог бескњижја, она је, мада не-

¹ У то време, у Русији су се продавала слова алфавета, која би се стављала на каљаче. На тај начин, кад би одлазили с посла, запосленима се не би се догађало да обуку туђе каљаче.
Прим. њрев.

разговетно и тихо – ипак! – проговорила, приста-
ла је да поново разговара са мнош, као оних, како
је изгледало, заувек минулих дана! За мене је то,
схватате, била таква...

Говорникови прсти случајно дотакоше моје ра-
ме и одмах се тргнуше назад.

– Уосталом, немамо времена за лирске изливе.
Ускоро ће овамо почети да долазе. Дакле, вратимо
се чињеницама. Сад ми је било јасно, да замисли
захтевају љубав и тишину. Док сам некада немили-
це расипао фантазме, сад сам почео да их сакуп-
љам и кријем од знатижељних очију. Закључао сам
их све овде, и моја невидљива библиотека поново
се појавила: фантазам до фантазма, дело до дела,
примерак до примерка – све је то почело да испу-
њава ове полице. Погледајте овамо, не, више удес-
но, на средњој полици – ви не видите ништа, зар
не, а ја ето...

Нехотице сам се одмакао: у продорним зеница-
ма говорника треперила је снажна, дубока радост.

– Да, и тада сам чврсто одлучио: залупићу по-
клопац мастионице и вратићу се у царство чистих,
нематеријализованих, слободних замисли. Покат-
кад ме је, по старој, укореењеној навици, мамио па-
пир, понека реч успела би некако да се подвуче под
оловку, али ја сам истог трена убијао ту наказу и
немилосрдно се обрачунавао са старим књижев-
ним навикама. Да ли сте чули за такозване *Giar-
dinetti di S. Francesco* – вртове Светог Фрање? У Ита-
лији сам био у прилици да их више пута посетим;
овакви мајушни цвећњаци, с једном до две леје,
метар са метар, иза високих зидова, без прозора и
врата, налазе се у скоро сваком фрањевачком ма-

Јеванђеље ћутања или *Silentium* Кржижановског

Сигизмунд Доминиканович Кржижановски, „непримењени геније“, један од најоригиналнијих руских писаца прошлог века, чије је дело донедавно било непознато чак и у Русији, по свом књижевном дару стоји раме уз раме са својим познатијим савременицима, Замјатином, Булгаковом, Платоновим, док је по свом књижевном стилу потпуно нетипичан и оригиналан. Писац-фантаст, иако је сам себе називао чешће експерименталним реалистом, чија „чудна проза“ с философским, сатиричким, лирским фантазмагоријама, причама-метафорама, причама-симболима, интелектуалним причама, богата парадоксима и противречностима није могла да нађе своје место у постреволуционарној Русији. Писац чије је сјајно образовање из разних области – од лингвистике до математике, од астрономије до историје – за његово време, по речима једне совјетске редакције, било „увредљиво“. Овај „руски Борхес“, „руски Кафка“, како га данас називају, својом сатиром као да премошћује фантастичне приче Едгара Алана Поа и романе ужаса Станислава Лема.

Рођен је 1887, надомак Кијева, у породици пољског порекла. Умро је у Москви, 1950. године. Не зна се где му је гроб.

Један од најистакнутијих руских писаца 20. века, по сопственом признању „познат по томе што је непознат“, током двадесет пет година рада, као предавач на студијама глуме при Московском камерном театру, као

коректор на пројекту Велике совјетске енциклопедије, као преводилац, сценограф и сарадник на радију, саставио је сијасет драмских комада, сценарија и либрета, исто толико огледа и чланака о философији позоришта и теорији књижевности, пет ормана, стотинак прича, за живота је остао „књижевно непостојећа појава“. Његово дело, које је у целини угледало дана прво у иностранству, доступно је тек последњих двадесетак година.

Попут свог много познатијег савременика, Михаила Булгакова, Сигизмунд Кржижановски је у Москву доспео око 1920. године. Пошто се са завршетком Октобарске револуције завршио и кратак период његовог професионалног бављења адвокатуром, Кржижановском се, парадоксално, указала прилика да се до краја посвети писању и философији. Тамо, у Москви, на Арбату, Кржижановски је, с пролећа 1922. године, у стану извесног старог грофа, пронашао себи малу, мрачну, ненамештену просторију, коју је, опремио пољским креветом, столом с две фиоке, фотељом с тврдим седиштем и полицама за књиге. У том окружењу писао је своју фантастичну прозу, коју су му уредници углавном враћали као „несавремену“.

Тумачење и дубоко разумевање библијских текстова, посебно јеванђеља, неодвојиви је део семантичког оквира и духовног искуства руске књижевности. Један од најоригиналнијих тумача јеванђеља у руској књижевности прве половине двадесетог века свакако је био Сигизмунд Кржижановски. Ништа мање привлачно и важно за њега је и наслеђе класичне философије као предмет тумачења и уметничког осмишљавања. Најдубље рефлексије јеванђељских мотива, нема сумње, проналазимо у *Клубу убица слова*.

По својој структури то је једно од најсложенијих дела Кржижановског. Јунаци приче представљају тајно друштво писаца, који су одучили да оду у свет «бескњижја», јер, по речима једног од њих, „слова“, забележена на папиру представљају „убице замисли“. Уместо

тога они се окупљају суботом увече и причају своја дела – замисли један другом.

Субота, дан кад се чланови клуба окупљају асоцира на Исусову суботу, дан када је он већ био мртав. Прича о овом свету који се одвија суботом, свету између смрти и васкрсења јесте прича о природи стварања и судбини уметника. Паралела између судбине ументика и Христове судбине за Кржижановског је неоспорна и потврђена је и увођењем јеванђељских мотива у приповедање. Два пута се уводи јеванђељски сиже – у новели о празнику магарца, који се одвија на врбицу, а прототип магарца је магарац на коме је Исус ушао у Јерусалим; као и у новели о Ноткеру Заики, у којој се појављује Христос који ћути, као својеврсно Јеванђеље ћутања, које случајно открива јунак новеле.

Интерпретација јеванђељских сижеа у тесној је вези с осмишљавањем природе стваралаштва и судбине уметника.

Судбина уметника протиче између „бити“ и „не бити“, између живота и смрти. „Ако је на полици у библиотеци једна књига више, то је зато што је у животу један човек мање“ каже „домаћин субота“, један од седам „замишљача“ Клуба убица слова који су одлучили да се повуку у свет „бескњижја“, у „свет нематеријализованих замисли“ и престану да пишу, „заклопивши поклопац мастионице“, изражавајући уметнички бунт против такве ументикове судбине, против „замене“ живота за књигу.

Одбијен за објављивање, године 1928, роман остаје необјављен за ауторовог живота. Свакако да се један од разлога за овакву његову судбину тиче политички осетљивих тема руског друштва после Октобарске револуције, премда у целини, философија коју Кржижановски овде излаже нема јасне временске оквире, јер свој аргумент за убијање слова аутор издиже много изнад забринутости због цензуре или тајне полиције. Суботњи сасанци тајног друштва људи (за које не зна ни полиција) који верују да је стављање речи на папир „уништило чи-

таочеву машту“, нема сумње, одражавају друштвену климу у Москви, средином двадесетих година прошлог века, а „убијање слова“ подлогу у стварности свакако проналази у немогућности да аутор објави било шта у Русију тог доба. Замисао или идеја, као део потраге за стваралачким животом мора да се одвоји од писане речи, која је, попут ловца, заробљава на одштампаној страници. Слободна, неспутана реч треба да слободно пронађе свој пут од беседника до слушаочеве имагинације, без непотребних посредника, премда, као што касније откривамо, да би се правилно предочила, неопходно је да мисао добије препознатљив обрис, то јест, она неминовно мора да провали негде у стваран простор и за собом остави опипљив траг. Овај његов роман би могао слободније да се схвати и као алузија на она два великана која за собом нису оставили никакав писани траг – на Сократа и Христа. Као сатиричар највишег реда – и страствени англофил – нема сумње, надахнут Шекспиром, Дикенсом, Свифтом, па и декадентним симболистом Жорж-Шарл Исмансом и норвешким нобеловцем Кнутом Хамсуном, Кржижановски је, у извесном смислу, свој *Клуб убица слова*, дочарао и као парадну књижевних алузија – од Чосерових *Каниџенберијских њрича*, преко Бокачовог Декамерона, до Велсових „визионарских“ остварења с краја 19. века. А можда пре свега, аутор пита колико су речи заиста опасне по друштво, јуче, колико и данас?

Н. У.